

سازوکار اثربخشی اخلاق در مدیریت پیامدهای جانبی منفی زیست محیطی

ابوالقاسم توحیدی نیا*

تاریخ دریافت: ۸۷/۰۶/۰۳

تاریخ پذیرش: ۸۷/۰۹/۳۰

چکیده

امروزه بحث عدم تخصیص بهینه منابع طبیعی و زیست محیطی و کاهش سطح رفاه جامعه که ناشی از ایجاد پیامدهای جانبی منفی زیست محیطی است به عنوان یک بحث جهان شمول مورد بررسی و کنکاش بسیاری از اندیشمندان قرار گرفته است. در سالهای اخیر مشاهده شده است که برخی از صاحبان نظران بکارگیری اخلاقیات زیستی را برای کاهش این پیامدها پیشنهاد می کنند. بنابراین ما در این مقاله سعی می کنیم سازوکار اقتصادی عملکرد این ارزش ها را تبیین کنیم و بدین منظور به بحث پیرامون سرمایه اجتماعی پرداخته و بیان می کنیم که ایجاد سرمایه اجتماعی زیست محیطی توسط اخلاقیات زیستی سبب می شود پیامدهای جانبی منفی کاهش یابد. سپس چگونگی اثربخشی سرمایه اجتماعی زیست محیطی بر اجتماع را برای کاهش پیامدهای جانبی منفی شرح می دهیم.

واژگان کلیدی

اخلاقیات زیستی، پیامد جانبی زیست محیطی، مدیریت پیامدهای جانبی، سرمایه اجتماعی، سرمایه اجتماعی زیست محیطی

مقدمه

سالهاست که موضوعی ذهن زبان و قلم بسیاری از اندیشمندان اقتصادی و زیست محیطی را به خود مشغول کرده است. آن موضوع عبارت است از اینکه امروزه به رغم بکارگیری راهکارهای اقتصادی و غیر اقتصادی متداول برای مدیریت پیامدهای جانب منفی زیست محیطی، این پیامدها همچنان در حال گسترش است و به نظر می رسد که برای تکمیل مبارزه با گسترش آنها می توان از ارزشهای اخلاقی که ناظر به حفاظت از محیط زیست می باشد به عنوان یک راه حل مکمل در کنار دیگر راههای مرسوم استفاده نمود.

۱. مروری بر ادبیات موضوع

برای آشنایی با این تفکر به چند نمونه از اقدامات و اظهارنظرهای صاحب نظران اشاره میکنیم؛ شاه ولی (۱۳۷۸) عنوان می کند که در پژوهش سه ساله هزار دانشمند در مرکز ادیان جهان واقع در دانشگاه هاروارد پیرامون ارتباط دین و محیط زیست آمده است که ادیان باید از نیروی خود برای پایان دادن به بهره برداری لجام گسیخته انسان از منابع طبیعی و ایجاد روحیه مسئولیت پذیری مشترک برای حفظ محیط زیست استفاده کنند. همچنین معاون شورای زمین بانک جهانی در گردهمایی سالانه توسعه پایدار بر اساس محیط زیست بیان می کند که اقداماتی که از عمیق ترین ارزشهای اخلاقی و معنوی ما نشأت نمی گیرد نمی تواند در ایجاد آینده ای مطمئن پایدار و امیدبخش موفق شود؛ آینده ای که در اجلاس ریودوژانیرو مورد اشاره قرار گرفت و ما همه حسرت و آرزوی آن را داریم (سراج الدین و پارت، ۱۳۷۹).

بنابراین موضوع استفاده از اخلاق برای داشتن محیطی پاک و حفظ منابع طبیعی برای آیندگان موضوع جدیدی نیست، اما آنچه که در این مقاله بدیع به نظر میرسد آن است که ما در اینجا یک سازوکار اقتصادی را برای تبیین چگونگی تأثیرگذاری ارزشهای اخلاقی در داخلی کردن اثرات خارجی منفی زیست محیطی معرفی می کنیم. سازوکاری که در هیچ کدام از منابع مورد بررسی نگارنده به آن اشاره نگردیده است.

۲. اخلاق زیست محیطی

اندیشمندان و صاحب‌نظران مسائل محیط زیست اخلاق را از دو منظر مورد توجه قرار داده اند:

۲-۱. اخلاق طبیعی

اخلاق طبیعی به این موضوع می‌پردازد که موجودات زنده غیر انسان اعم از حیوانات و گیاهان دارای حقوقی هستند که انسانها مکلف به ادای آن می‌باشند و لذا رفتار انسانها تحت تأثیر این حقوق قرار می‌گیرد و یا باید قرار بگیرد.

پیرامون حقوق سایر موجودات زنده فلسفه اخلاقی "طبیعت‌گرایی یا اصالت طبیعت"^۱ وجود دارد که اکثر بوم‌شناسان و طرفداران محیط زیست قایل به آن هستند. بر اساس این فلسفه اخلاقی طبیعت خود بالذات اصالت دارد و همانطور که انسان حق حیات دارد سایر موجودات زنده نیز حق حیات دارند و انسان به لحاظ وجودی هیچ امتیاز و تقدیمی بر سایر موجودات ندارد (پرمن و همکاران، ۱۳۸۲). ریچارد واتسون^۲ در این زمینه معتقد است که باید برای حیوانات ذی شعور حقوق اخلاقی در نظر گرفت که شامل حقوقی برای زندگی و رهایی آنها از آسیب‌ها و صدمات غیر ضروری باشد، اما سطح وسیع‌تر این فلسفه اخلاقی تعهدات انسان را به تمام موجودات زنده تعمیم می‌دهد و بیان می‌کند که تمام موجوداتی که دارای ادراک و توانایی احساس درد و لذت هستند، سزاوار رعایت اصول اخلاقی هستند؛ چیزی که وارنوک^۳ (فیلسوف) قایل به آن می‌باشد (پرمن و همکاران، ۱۳۸۲).

۲-۲. اخلاق انسانی

اخلاق انسانی پیرامون حق بهره‌مندی نسل‌های آتی از منابع طبیعی و محیط زیست صحبت می‌کند و در این زمینه ملین^۴ (۱۹۹۹) دو اصل ضعیف و قوی عدالت بین نسلی^۵ را مطرح کرده است. بر اساس اصل ضعیف عدالت بین نسلی ما متعهد هستیم منابع طبیعی را طوری استفاده کنیم که نه تنها نسل فعلی که نسلهای آینده نیز قادر باشند نیازهای اساسی خود را از آن برآورده سازند و بر طبق اصل قوی عدالت بین نسلی ما

به لحاظ اخلاقی متعهد هستیم منابع طبیعی را طوری استفاده کنیم که نسلهای بعدی انتظار داشته باشند به همان سطح استاندارد زندگی که ما از آن بهره مند هستیم، برسند. ترنر^۶ و همکارانش (۱۳۷۴) نیز در این زمینه معتقدند که قانون سرمایه ثابت برای توسعه اقتصادی پایدار ما را ملزم می کند به اتخاذ موضعی مشخص مبتنی بر برابری (عدالت) در توزیع امکانات و نعمات بین افراد جامعه و آنهایی که در طی زمان های آتی زندگی خواهند کرد.

با مقدمه ای که در بالا آمد برآنیم که در قسمت بعد پیرامون شکل گیری سرمایه اجتماعی زیست محیطی از ارزش های اخلاقی-زیست محیطی بحث نماییم.

۳. تشکیل سرمایه اجتماعی زیست محیطی

۳-۱. تعریف سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی واژه ای است که در سال های اخیر وارد حوزه علوم اجتماعی و اقتصاد گردیده و از این منظر دریچه تازه ای را در تحلیل و علت یابی مسایل اجتماعی و اقتصاد باز نموده است. در این زمینه مطالعات وسیعی توسط صاحب نظران و اندیشمندان صورت گرفته و نظریه پردازانی چون "جین جاکوب"^۷ (۱۹۶۱)، "کلمن"^۸ (۱۹۶۶)، "لوری"^۹ (۱۹۷۰)، "پراث"^{۱۰} (۱۹۸۰)، "بیکر"^{۱۱} (۱۹۸۳) و "فوکویاما"^{۱۲} (۱۹۹۰) تعاریف متعددی را برای سرمایه اجتماعی مطرح کرده اند، اما با توجه به تنوع و گستردگی این تعاریف ما تنها به دو تعریف از سرمایه اجتماعی بسنده می کنیم. OECD^{۱۳} سرمایه اجتماعی را شبکه ای در هم تنیده از هنجارها، ارزش ها و ادراکات مشترک افراد جامعه می داند که همکاری و تعامل بین آن ها را تسهیل می کند. بانک جهانی (۲۰۰۰) هم سرمایه اجتماعی را به عنوان مجموعه ای از نهادها، روابط و هنجارها می داند که کیفیت و کمیت تعاملات اجتماعی یک جامعه را تشکیل می دهد.

۲-۳. کارکرد سرمایه اجتماعی

امروزه کارکردهای بسیار وسیعی برای سرمایه اجتماعی بیان شده است. به عنوان مثال "پوتنام"^{۱۴} (۱۹۸۳-۱۹۸۸) سرمایه اجتماعی را عامل ایجاد ارتباط و مشارکت بهینه اعضای یک جامعه می داند که در نهایت منافع متقابل آنان را تأمین خواهد نمود.

کلمن (۱۹۹۰) هم معتقد است که سرمایه اجتماعی شامل یک چهارچوب اجتماعی است که موجب تسهیل روابط افراد درون این چهارچوب با یکدیگر می شود به گونه ای که فقدان آن ممکن است در دستیابی به یک هدف معین هزینه بیشتری را به افراد آن جامعه تحمیل کند.

رنانی (اندیشه صادق، شماره ۱۱ و ۱۲) نیز در این زمینه بر این عقیده است که سرمایه اجتماعی بستر و فضایی است که تعامل نیروهای انسانی و استفاده آنها از سرمایه مادی را تسهیل و کم هزینه می کند.

۳-۳. اجزاء سرمایه اجتماعی

پیرامون این موضوع که سرمایه اجتماعی شامل چه مؤلفه هایی است نظریات بسیار متنوعی وجود دارد که ما تنها به سه مورد آنها اشاره می کنیم.

کلمن (۱۹۹۰) مؤلفه های ذیل را به عنوان اجزاء سرمایه اجتماعی معرفی می کند:

الف- تعهدات و انتظارات،

ب- ظرفیت بالقوه اطلاعات،

ج- هنجارها و ضمانت های اجرایی مؤثر،

د- روابط اقتدار،

ه- سازمان های اجتماعی انطباق پذیر،

و- سازمان های تعمدی.

پوتنام (۲۰۰۱) هم سرمایه اجتماعی را شامل

الف- شبکه ها،

ب- هنجارهای معامله متقابل،

ج- اعتماد اجتماعی

می داند.

گروه کندی دانشگاه هاروارد نیز اجزاء سرمایه اجتماعی را اینطور بر می شمرد:

الف- اعتماد،

ب- مشارکت و رهبری مدنی،

ج- مشارکت سیاسی،

د- پیوندهای اجتماعی غیر رسمی،

ه- بخشش و روحیه داوطلبی،

و- مشارکت مذهبی،

ز- عدالت در مشارکت مدنی،

ح- تنوع معاشرتها و دوستی ها

(الوانی و سیدنقوی، مطالعات مدیریت، شماره ۳۳ و ۳۴).

۳-۴. نقش اخلاق در تشکیل سرمایه اجتماعی

ارزشها و هنجارهای اخلاقی و بطور کلی اخلاق نقش بسیار مهمی را در تشکیل سرمایه اجتماعی بر عهده دارد. صاحب نظران این نقش را با بیان های متفاوت مورد اشاره قرار داده اند. برای مثال رنانی در این زمینه معتقد است که سرمایه اجتماعی را می توان محیط یا مجموعه ای از شرایط و قواعد اخلاقی، اجتماعی و رفتاری دانست که بطور ضمنی رفتار افراد را تشکیل می دهد. بنابراین هرچه ارزش های اخلاقی، فرهنگی و دینی تقویت شده باشد رفتار افراد پیش بینی پذیرتر است چرا که افراد در چهارچوب قواعد خاصی رفتار می کنند. بنابراین قابلیت اعتماد افراد بیشتر است و مناسبات اجتماعی روان تر و کم هزینه تر صورت می گیرد و لذا است که یکی از کارکردهای مهم دین در طول تاریخ همین ایجاد سرمایه اجتماعی بوده است (اندیشه صادق، شماره ۱۱ و ۱۲).

معیدفر نیز پیرامون نقش اخلاق در تشکیل سرمایه اجتماعی بر این اعتقاد است که کلیه رفتارهای انسان (به استثنای رفتارهای شرطی) در قالب الگویی سازمان یافته از ارزش ها و هنجارهای اجتماعی صورت می پذیرد، به عبارت دیگر کلیه رفتارهای

انسان از بدو تولد تا مرگ تحت تأثیر ارزش ها و هنجارهای اجتماعی جامعه ای است که در آن تولد یافته و زندگی می کند (کار و جامعه، ویژه نامه پژوهش کار).

الوانی و سیدنقوی هم در این زمینه عقیده دارند که هنجارها و باورهای محکم موجب ایجاد شبکه های اجتماعی قوی می شود که دربرگیرنده آداب و رسوم و قواعد خاصی است (مطالعات مدیریت، شماره ۳۳ و ۳۴).

علاوه بر این همانطور که در قسمت قبل آمد صاحب نظران مطرح حوزه سرمایه اجتماعی چون کلمن و پوتنام هم ارزشهای اخلاقی و هنجارها را جزء مهمی از اجزاء تشکیل دهنده سرمایه اجتماعی می دانند لذا این ارزش ها و هنجارها نقش مهمی را در تشکیل سرمایه اجتماعی برعهده دارند.

با توجه به مطالب فوق می توان اینطور نتیجه گیری نمود که اخلاقیات زیست محیطی هم به عنوان جزئی از مجموعه اخلاقیات اجتماعی نقش مهمی را در تشکیل نوع بخصوصی از سرمایه اجتماعی ایفا می کند که ما از آن به سرمایه اجتماعی زیست محیطی نام می بریم. سرمایه اجتماعی زیست محیطی آن بخش از سرمایه اجتماعی یک جامعه است که به نوعی با محیط زیست در ارتباط می باشد و لذا دارای کارکردهایی است که به ماهیت سرمایه اجتماعی بودن آن بر می گردد و چون با محیط زیست در ارتباط است در مجموع باعث کاهش پیامدهای جانبی منفی زیست محیطی می گردد. برای تبیین بیشتر این مسئله به یک نمونه عینی اشاره می شود:

راز^{۱۰} (۱۹۸۸) ضمن بحث در مورد انسان و طبیعت در جوامع قبیله ای هندوستان اینطور بیان می کند که نیایش ها، اعتقادات اساطیری درباره گیاهان، زندگی حیوانات، صخره ها، رودخانه ها، باران و ... بینشی را در مورد ماهیت رابطه قبیله با محیط زیست بوجود آورده است و به عنوان مثال برخی از انواع حیوانات و پرندگان شکاری نباید در فصل یا ناحیه مشخصی شکار شوند.

این یک نمونه از تأثیر اعتقادات و هنجارهای مذهبی در بهره مندی از طبیعت و تعامل با جانداران دیگر است که تحت عنوان تأثیر سرمایه اجتماعی زیست محیطی بر منابع طبیعی و محیط زیست نمود پیدا می کند. مورد دیگری که در زمینه تأثیر ارزش ها در کاهش پیامدهای منفی زیست محیطی وجود داشته آن است که در صدر اسلام

مردمان یثرب قطع درختان را حرام می دانستند (احمد العلی، ۱۳۸۱) که این مورد نیز نشان دهنده تأثیر سرمایه اجتماعی بر محیط زیست می باشد.

۴. سازوکار تأثیر سرمایه اجتماعی زیست محیطی در مدیریت پیامدهای جانبی منفی زیست محیطی

سازوکار اثربخشی سرمایه اجتماعی زیست محیطی در کاهش پیامدهای جانبی منفی دارای چهار بعد می باشد:

۴-۱. نظارت اجتماعی بدون حضور قانون

پیرامون نقش نظارت سرمایه اجتماعی جاکوب (۱۹۶۱) معتقد است سرمایه اجتماعی شبکه اجتماعی فشرده ای است که در محدوده شهرهای قدیمی در ارتباط با حفظ نظافت، عدم جرم و جنایت خیابانی و دیگر تصمیماتی که به بهبود کیفیت زندگی می انجامد، در مقایسه با عوامل نهادی رسمی مانند نیروهای حفاظتی و پلیس مسئولیت بیشتری را از خود نشان می دهد. همچنین پرتس^{۱۶} (استاد جامعه شناسی دانشگاه پرینستون) نیز سرمایه اجتماعی را منشأ کنترل و نظارت اجتماعی بیان می کنند و معتقدند کلمن هم توجه خاصی به این مسأله داشته است (اندیشه صادق، شماره ۱۲ و ۱۱).

الوانی و سیدنقوی هم اعتقاد دارند که هنجارها و باورهای عمیقی که موجب ایجاد شبکه های قوی می شود، جایگزینی برای کنترل های رسمی می باشند (مطالعات مدیریت، ش ۳۳ و ۳۴) و در این ارتباط اینطور بیان می کنند: «... اوچی استدلال می کند که سازمانهای قبيله ای با هنجارهای مشترک قوی از هزینه های اندک نظارت بهره مند بوده و تعهد بالایی را در اختیار دارند که در واقع همان سرمایه اجتماعی است» (Alder, Wook Won, 1990).

با توجه به مطالب فوق می توان اینطور استنتاج کرد که سرمایه اجتماعی زیست محیطی هم می تواند منشأ نظارت اجتماعی گردد و موجب کاهش پیامدهای جانبی منفی گردد، زیرا با افزایش سطح آگاهی مردم در خصوص مسایل زیست محیطی و فرهنگ سازی اخلاقیات زیست محیطی این امکان فراهم می شود که تأخیرهای فرهنگی

در امور زیست محیطی اصلاح شود؛ یعنی چنانچه فردی از افراد یا قشری از اقشار جامعه نسبت به فرهنگ زیست محیطی که در جامعه مورد توجه است، ناهنجاری به خرج داده و رفتاری مغایر آن را انجام دهد، از جانب اکثریت جامعه به عنوان عنصر نامطلوب شناخته شده و با واکنش‌های منفی آنها مواجه می‌شود و لذا رفتار خود را تغییر داده و اصلاح می‌کند.

این اعمال نظارت عمومی، صاحبان صنایع و همچنین مسئولان امور اجرایی را هم شامل می‌شود و آنها را وادار می‌کند که در روش‌های تولیدی و وظایف اجرایی خود دقت نموده و از آلودگی‌های زیست محیطی در سطح کلان جلوگیری کنند.

۴-۲. ایجاد اعتماد متقابل و تفاهم بر عدم ایجاد پیامدهای جانبی منفی زیست محیطی

پیوندهای اجتماعی که محصول تشکیل سرمایه اجتماعی است، تفاهمات نانوخته‌ای را جهت تسهیل روابط متقابل افراد ایجاد می‌کند. در این زمینه رنانی معتقد است که سرمایه اجتماعی از یکسو بسیاری از زبری‌های بین افراد را از بین می‌برد یعنی برخوردها و مناسبات افراد را تسهیل می‌کند و از طرف دیگر مانند یک چسب افراد را در کنار یکدیگر و در یک محیط تعامل اجتماعی نگه می‌دارد.

از طرف دیگر سرمایه اجتماعی سبب می‌شود رفتار افراد قابل پیش‌بینی‌تر گردد، زیرا رفتار آنها تحت تأثیر سرمایه اجتماعی شکل می‌گیرد و لذا قابلیت اعتماد به افراد بالا می‌رود. رنانی در این زمینه هم اعتقاد دارد که هرچه ارزش‌های دینی، فرهنگی و اخلاقی تقویت شده باشد رفتار افراد پیش‌بینی‌پذیرتر است، زیرا آن‌ها در چهارچوب قواعد خاصی رفتار می‌کنند و لذا قابلیت بیشتری برای اعتماد به افراد چنین جامعه‌ای وجود دارد.

بنابراین سرمایه اجتماعی به منزله یک نظام نامه عمومی غیر مکتوبی است که اخلاق شهروندی را تبیین می‌کند و با وجود چنین نظام نامه‌ای که اجرای آن از طریق عموم افراد جامعه مورد نظارت قرار می‌گیرد، پیوندهای اجتماعی قوی ایجاد می‌شود که یکی از منافع آن انتظارات قابل اعتماد است که نصیب افراد می‌گردد. لذا تشکیل سرمایه اجتماعی زیست محیطی اعتماد متقابل افراد به یکدیگر را افزایش می‌دهد یعنی

یک فرد را تا اندازه بیشتری مطمئن می‌سازد که افراد دیگر حقوق زیست محیطی او را رعایت کرده و اثرات خارجی منفی ایجاد نمی‌کنند و لذا او نیز در چهارچوب همین تفاهم اجتماعی و اعتماد موجود به ایجاد این اثرات مبادرت نخواهد ورزید.

۳-۴. تشکیل تشکل‌های حمایت از محیط زیست

رنانی معتقد است که سرمایه اجتماعی منبع اصلی شکل‌گیری گروه‌های اجتماعی است و بدون حضور آن هیچ گروهی شکل نمی‌گیرد و در واقع هر گروهی حول یک سرمایه اجتماعی شکل می‌گیرد (اندیشه صادق، شماره ۱۱ و ۱۲). به عنوان مثال در یک طرح خانه‌سازی که در شهری در شرق آمریکا اجرا شد، مسایل و مشکلات فیزیکی بسیاری به علت ساخت و ساز ناقص و ضعیف مانند لوله‌کشی نامناسب وجود داشت. ساکنان برای رویارویی با سازندگان، سازمان یافتند. بعدها هنگامی که این مسایل حل شد، سازمان ساکنان همچنان فعال باقی ماند و سرمایه اجتماعی موجود را تشکیل داد به گونه‌ای که کیفیت زندگی در این طرح را بهبود بخشید (کلمن، ۱۳۷۷). لذا انجمن‌های زیست محیطی را می‌توان یکی از این گروه‌های اجتماعی دانست که حیطة عمل بسیار گسترده‌ای را در ارتباط با محیط زیست دربرمی‌گیرد و حتی برخی از این گروه‌ها یا سازمان‌های غیرانتفاعی سبب توقف پروژه‌های بزرگ عمرانی و صنعتی در سرتاسر دنیا گردیده است. بنابراین تشکل‌های حمایت از محیط زیست نیز می‌توانند با افزایش هزینه اقدامات آسیب‌رساننده به محیط زیست از ایجاد آنها بکاهند.

۴-۴. تأثیر سرمایه اجتماعی زیست محیطی بر اقدامات دولتی و قانونی

تشکیل سرمایه اجتماعی زیست محیطی در یک جامعه برای دستیابی به استانداردهای مطلوب زیست محیطی به تنهایی کافی نیست زیرا با وجود آنکه در چنین جامعه‌ای نظارت عمومی حاکم است و سطح اعتماد متقابل افزایش یافته است و تشکل‌های حمایت از محیط زیست نیز فعال هستند، باز هم می‌توان مواردی را یافت که برخلاف هنجارهای حاکم سبب ایجاد پیامدهای منفی می‌شود. در چنین شرایطی دولت با ابزارهای تشویقی و تنبیهی که از طریق وضع قانون در اختیار می‌گیرد، کیفیت عملیاتی

شدن سرمایه اجتماعی زیست محیطی را بهبود می بخشد و از هنجارشکنی زیست محیطی جلوگیری می کند. در این زمینه نورث (۱۹۹۰) معتقد است که برای پایداری مبادلات پیچیده باید نهادهایی وجود داشته باشد که بتوانند توافقات را از طریق تحدید و اجبار محقق سازند. قابل ذکر است که از جمله این توافقات همان توافقات نانوشته موجود در متن جامعه است که در قالب سرمایه اجتماعی زیست محیطی نمود پیدا می کند و از جمله نهادهای مورد اشاره نورث هم نهادهای قانون گذار و مجری قانون هستند که مسئول ترویج ارزش های غیر رسمی می باشند. قابل ذکر است که بنا بر نظر کیس^{۱۷} و همکارانش (۱۳۷۹) آغاز تمایل کلی به سوی مقررات محیط زیست و توسعه این رشته از حقوق به دهه ۱۹۷۰ برمی گردد و در دهه ۱۹۸۰ این علاقه مندی به تأثیر قواعد حقوقی برای حمایت از محیط زیست افزایش یافت و به آهستگی و بی وقفه از سوی مراجع قانونگذاری کوشش های لازم به عمل آمد.

۵. ویژگی اسلام در تقویت اثربخشی اخلاق

بنا بر آنچه که تا کنون ذکر شده سرمایه اجتماعی زیست محیطی از طریق چهار سازوکار فوق پیامدهای جانبی منفی را کاهش خواهد داد. با این وجود دین اسلام حایز ویژگی هایی است که ایجاد سرمایه اجتماعی زیست محیطی و تأثیر آن را تقویت می کند. این ویژگی ها عبارتند از:

۵-۱. اولین ویژگی اسلام از الهی بودن این جهان بینی نشأت می گیرد. از آنجایی که مکاتب بشری بر اساس اندیشه های انسانی تکوین یافته و اصول آن به وسیله بنیانگذاران آن مکاتب مشخص شده است، برای توجیه اصول اساسی آن مکاتب نیاز به استدلال های عقلانی است. بنابراین در زمینه اخلاقیات زیست محیطی هم مکاتب بشری باید به آموزه های عقلانی متوسل شوند تا یک اصل اخلاقی چون "آلوده کردن آب ها خوب نیست و لذا باید از این کار خودداری نمود" را توجیه کنند. رابینسون^{۱۸} (۱۳۵۸) در این زمینه معتقد است کسانی که اعتقادات مذهبی ندارند غالباً سعی می کنند احساس اخلاقی را از عقل ناشی بدانند.

اما این محدودیت در مکتب الهی اسلام وجود ندارد زیرا ساختمان نظری و اصول اساسی اسلام از قبل به وسیله وحی تعیین شده است و مسلمانان عمدتاً به آن اصول احترام می گذارند و در زندگی روزمره خود بکار می گیرند بدون آنکه دنبال توجیه عقلانی آن باشند. لذا حفظ و حمایت از محیط زیست و ترویج حقوق و اخلاقیات زیست محیطی در نظام اسلامی بسیار سهل تر از نظام های دیگر است.

۲-۵. ویژگی دیگر دین اسلام این است که در این مکتب الهی بین مسلمانان و پیشوایان دینی آنها یک ارتباط معنوی و عاطفی بسیار عمیقی برقرار است که سبب می شود توصیه های کلامی و رفتارهای آن ها در بسیاری از مواقع مورد تبعیت پیروانشان قرار گیرد. لذا در اسلام پیشوایان مذهبی به عنوان الگوهای مطرح هستند که به ترویج اخلاقیات زیست محیطی اهتمام دارند. الگوبرداری مسلمانان از پیشوایان خود یک هنجار اخلاقی محسوب می شود که در تشکیل سرمایه اجتماعی مؤثر است و از آنجا که در گفتار و سیره عملی پیشوایان دین نمونه های بسیاری وجود دارد که بر مراعات حقوق انسانهای دیگر و حقوق جامعه و همچنین مراعات حقوق محیط زیست دلالت می کند، تبعیت مسلمانان از ایشان پیامدهای جانبی منفی زیست محیطی را کاهش خواهد داد.

جمع بندی

ما در این مقاله به بحث پیرامون یکی از جنبه های ارتباط میان اخلاق، اقتصاد و محیط زیست یعنی تأثیر ارزشهای اخلاقی در کاهش اثرات خارجی منفی زیست محیطی پرداختیم و از یکسو اخلاقیات زیست محیطی را به دو دسته اخلاقیات طبیعی و اخلاقیات انسانی تقسیم نمودیم و از سوی دیگر با تبیین سرمایه اجتماعی و اجزاء تشکیل دهنده آن نقش مؤثر ارزش ها و هنجارهای اخلاقی را در تشکیل این سرمایه مطرح نمودیم. در ادامه، به این موضوع پرداختیم که اخلاقیات زیست محیطی نیز سبب می شود تا سرمایه اجتماعی زیست محیطی در جامعه تشکیل و انباشت گردد که این نوع سرمایه اجتماعی از طریق سازوکارهای ذیل به کاهش پیامدهای جانبی منفی زیست محیطی کمک خواهد کرد:

- نظارت اجتماعی بدون حضور قانون
- ایجاد اعتماد متقابل و تفاهم بر عدم ایجاد پیامدهای جانبی منفی زیست محیطی
- تشکیل تشکل های حمایت از محیط زیست
- تأثیر سرمایه اجتماعی زیست محیطی بر اقدامات دولتی و قانونی
در پایان این مقاله نیز دو مورد از ویژگی های اسلام را در تقویت اثربخشی اخلاق در کاهش پیامدهای جانبی منفی زیست محیطی ذکر نمودیم.
در خاتمه، می توان اینطور نتیجه گیری کرد که ارزش های اخلاقی در کاهش پیامدهای جانبی منفی زیست محیطی مؤثر است و سازوکار این تأثیرگذاری عبارت است از:
ارزش ها و هنجارهای اخلاقی ← سرمایه اجتماعی زیست محیطی ← کاهش پیامدهای جانبی منفی زیست محیطی.

یادداشت ها

-
1. Naturalist Moral Philosophy
 2. Richard Watson
 3. Warnock
 4. Melin
 5. Weak and Strong Principles of Intergenerational Justice
 6. Turner
 7. Jane Jacobs
 8. Coleman
 9. Loury
 10. Porath
 11. Becker
 12. Fukuyama
 13. Orgouni Lafion for Gonomic Cooperetion and Development
 14. Putnam
 15. Moonis Rasa
 16. Portes
 17. Kiss
 18. Robinson

کتابنامه

- احمد العلی، صالح (۱۳۸۱)، *دولت رسول خدا*، ترجمه هادی انصاری، تهران: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- اسمل سر، نیل (۱۳۷۶)، *جامعه شناسی اقتصادی*، ترجمه محسن کلاهیچی، تهران: انتشارات کویر.
- الوانی، سید مهدی و سیدنقوی، میرعلی، «سرمایه اجتماعی: مفاهیم و نظریه‌ها»، *فصلنامه مطالعات مدیریت*، شماره ۳۳ و ۳۴.
- بنخیری اصل، فریبرز (۱۳۷۶)، *حفاظت از محیط زیست در مناصمات مسلحانه بین‌المللی*، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
- پرمن، راجر و مک‌گیلری، جیمز و ما، یو (۱۳۸۲)، *اقتصاد محیط زیست و منابع طبیعی*، ترجمه حمیدرضا ارباب، تهران: نشرنی.
- تاکاشی، موری، «اثرات اقتصادی سرمایه اجتماعی»، ترجمه محمدرضا توکل نیا، *فصلنامه اندیشه صادق*، شماره ۱۱ و ۱۲.
- ترنر، کری و پیرس، دیوید و باتمن، آیان (۱۳۷۴)، *اقتصاد محیط زیست*، ترجمه سیاوش دهقانیان و عوض کوچکی و علی کلاهی، مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی.
- تومه، ژرژ (۱۳۸۰)، *توسعه فرهنگی و محیط زیست*، ترجمه محمود شارع‌پور، انتشارات باز.
- دهقانی، بابک، «سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی»، *فصلنامه اندیشه صادق*، شماره ۱۱ و ۱۲.
- رابینسون، جون (۱۳۵۸)، *فلسفه اخلاق*، ترجمه بایزید مخدومی، چاپ دوم.
- کلمن، جیمز (۱۳۷۷)، *بنیادهای نظریه اجتماعی*، ترجمه منوچهری، نشر نویسندگان.
- کیس، الکساندر و همکاران (۱۳۷۹)، *حقوق محیط زیست*، ترجمه محمد حسن حبیبی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

- Coleman, James (1990), *Foundation of Social Theory*, Harvard University Press.
- Melin, Anders (1999), *Reflexive Equilibrium as a Method for Analyzing the Ethical Problems of Assessing Environmental Impacts*, Linköping University.
- Pearce, David and Turner, Kerry (1990), *Economics of Natural Resources and the Environment*, New York: Harvard Wheatsheaf.
- Putnam, Robert (2001), « Social Capital Measurement and Consequences», *ISUMA*, vol. 2, No. 1, www.isuma.net